

եւ ապա ծերութենէն: - Ե. Նոյն գրչէն
միայն կընար լինել՝ եւ է ստուդապէս՝
Խորենացւոյն պատմական տեղեկութեանց
ամենասերտ հիւսումն ալ առաջին եւ հա-

րազատագոյն բաժնին եօթ գլխոց մէջ: -
Զ. Խորենացին չէր կարող աղբիւր ունե-
նալ զկազանկատուացին, այլ սա զայն.
վասն զի իւր տեղեկութիւնք համառօտ
քաղուածոյք են անոր ընդարձակէն, եւ
ինք յանուանէ եւս յիշած է զայն: Կը
հւետեւի՝ որ մէր պատմահայրը կա-
նուիս ապրած ու գրած էր քան Աղուանից
պատմչիտ առաջին 628 թուականը, որով
եւ սին փորձեր էին զայն է դարէն ցթ
քարշելու ջանքերը զանազան բանասիրաց
կողմանէ, փոխանակ ճշգելու եւ զատելու
յետամուտ մասունքն անոր մէջ, ինչպէս
ողջմուռթիւնը կը պահանջէ:

8. - Այս մեծամեծ եւ ակներեւ իրողու-
թեանց հանդէպ ի՞նչպէս կ'ուղէք որ վա-
րուի Աղոնց: Աղուանից պատմիչը բոնած
իւր ձեւաց մէջ, չէ տեսեր անոր մեծա-
րարբառ յիշատակութիւնն իւր գիւղին, եւ
ապրած ու զրած թուականները: Եւ յեն-
լով մասամբ անոր (թուով երկու) եւ մա-
սամբ ալ յաջորդին ձեռամբ նոյն մատենին
մէջ խառնուած հատուածոց վրայ (Բ. Զ,
ԺԵ, Լ), հետեւցուց՝ թէ « կաղանկատ-
ուացու երեք զրքերը կազմում են մի դործ
եւ պատկանում մի հեղինակի, որի դըլ-
խաւոր ջանքն է եղել հաւաքել ցան եւ ցրիւ
նիւթերը անցեալից հասած ». Եւ թէ նա

« կաղմէլ է իւր պատմութիւնը... Ճ դարի
առաջին կէսին... յառաջ քան 949 թիւը »:
Ասո՞ր հետեւանքը: « Մ. Կաղանկատուա-
ցին է դարու հեղինակ ըլինելով, չի կարող
որ եւ է փաստ ծառայել, որ եւ է հիմ
տակ ի նպաստ Մ. Խորենացւոյն: Ապա
ուրեմն Հ. Հացունու փաստարկութիւնը
սխալ է »:

Այս ամէնը կլնելու եւ մարսելու համար՝
հարկ պիտի լինէր խելեւ նետել մէր աչքերն
ու միտքը: Կարծեմ՝ թէ այս պահանջման
չպիտի յանդէր Աղոնց՝ եթէ « ժամանակ
ունեցած լինէր » իւր նախորդին մէջ խըն-
դրոյն խորը մխրճելու: Եւ կը յուսամ՝ որ
փոքր ժամանակ կը չնորհէ դէթ իմ ներ-
կայ պատասխանիս ընթերցման, համո-
զուելու համար՝ թէ իմ փաստարկութիւնս
բացարձակապէս ուղիղ էր: Եւ թող հա-
մոզէ՝ եթէ կը համի՝ իւր յաղթանակին
տարփողիչն ալ, որպէս զի « հայ եւ օտար
մեծարժէք բանասէրներու » զի Խորենացին
Ե գարէն զատելու եւ « է, լ կամ թ դար »
փոխարեւու « ջախջախիչ փաստերը »
տանի զետեղէ ինամով թանդարանի մէջ,
ուր է « մեծարժէք » բաներու յարմարա-
գոյն վայրը: Մանաւանդ որ տեղափոխման
գաղափարդ ինքնին, հիմնարկուած նախ
Լակրողէ, 208 տարւոյ եւ խսկապէս թան-
դարանախին հնութիւն մունի արդէն, եւ
ժամանակն է հանդստեան կոչուելու:

Հ. Վ. Հացունի

Պ Ա Տ Ա Ռ Ի Կ Ն Ե Ր

ԼՈՒՍԱԾԻՐ ՇԱԲԱԹԱՑԵԱԼ ՎԱՆՔԵՐԷՆ

(Շար. տե՛ս բազմալէպ, 1988, էջ 108)

Յ. Մելիտինէի Շաբաթացեալներէն. Ո.
Օհան վանց. - Ո՛ա Թոխմափ, Եփրատի և այլ
ծով ջուրերու բոլորումով կղզեակ մըն է
բարձրագագաթ լեռնով մը, բաւական լայ-
նագիր գէր իրանով ու կողերով դիտող
մըն է մինչեւ Մամանոռ կէտիկը. միւս
կողմովը պէկ տաղին. այլ կողմով աղճա-
տաղիի քարակարկառ բերդկող անխոր-
տակելի լեռնաշղթաները, ուրիշ կողմով
մը Հայ լերանց շղթան, և տափարանները
Հասան պատրիկի, և Հերիմ խանի Գուր-
պահանը (Ո. Օհան) իր վիթխարի ազրա-
րիկը, զանգուածային կուռ շղթաներովը,
սակայն ոչ ցամաքակղեակ մը: Ո. Օհանը
Մելիտինէին 7-8 ժամուան հեռաւորու-
թիւն ունի. ճամբան որչափ զիւրագնաց
է, և սակայն լերան մօտերը անանցանելի
ջրերովը բաւական դժուար է և անհանգըս-
տութիւն կը պատճառէ ուխտաւորին, և
նաեւ այլ փորձանքներ ու վանդներ լե-
րան ստորոտներուն ու կողերուն. վանցը
(լեռը) քառուղիի մը կեղրոնն է:

Շաբաթացեալը մեծ անուն ու հոչակ
հանած է ոչ միայն ցրիստոնէից մէջ այլ
և բոլոր ցեղերուն մէջ, որոնք շրջապա-
տած են Ա. Ուսուր Մուշուրներ բազմաթիւ
են, իսկ աւելի թիւը կը կազմեն ջլախ-
տաւորներ, ապուշցածներ ու բոլորովին
յիմարացածներ: Լեռը բարձրանալ բաւա-
կան տանջալից ու յոգնեցուցիչ է ու մին-
չեւ լերան գազաթը այդպէս, ուր ընդար-
ձակ տարածութեան մը վրայ կառուցուած
է վանքը իր ընդարձակ շէնքերովը ճիշտ
բարձրակատարին վրայ. հիանալի հա-
մայնապատկեր մը, որ կը լեցնէ ու կ'ու-
ռեցնէ ուխտաւորին ու ամենուն լանջըն
ու հոգեակը աւելի՝ երբ Ո. Օհանի հըռ-
չակին հետ հոչակ օդն ալ մեծ զրաւա-
կանն է թէ շնչումն այդ իր մէջ ունի բուժ-
ման բոլոր յատկութիւնները: Երկու զարեր
միան մեծ վանց մը եղած է վանական-
առաջ մեծ վանց մը եղած է վանական-
ներով, այսօր մանը մունը շէնքեր ուխ-

ւոր ու գործաւոր լլլալը յայտնանշուինչս և Եկեղեցականացը իրենց աստ ճանացուցմունքով:

Անսուր Մուշովկայի աւերակներուն ողիւղին՝ որ հայ լերան մէկ կողին վրայ է կը գտնուի սուրբ Թորոս վանքին շէնքը կէս կանգուն բոլորովին աւերակներու ծոցին, փլփլած որմեր, կոչկոռ հիմնատեղիք, աւերակներու բուրգիք ու մէջերը սուսականութեան նշմարը ու կենդանութեան նշխարը, որով անցեալ ճոխութեան ըլ գոյութիւնը կը յայտնաբերեն. Ճուրերու լուլուցը օձածագերու փախփխութեան մտնեն հող գուղձերու մէջ. զօսացած ոնդաբուներ ալ մաթուսաղայացած են, մէն կողմերէ անխտիր ուխտաւորներ կը ութեան սուրբին՝ ամէն տեսակ հիւանդնեսով: Գիւղն է որ կը հսկէ վանքին՝ շանց Շարաթացեալին:

Զուրպահան - Ա. Օհանի վանքը Հէքիմ
խանի մէջ. - Աս եւս Մելիտինէի թեմ, Մե-
լիտինէն 2 օրուան ճանապարհով: Լեռը
իր շուրջը խաղ ու պար բոլորող ամենէն
բարձր ու վիթխարի հսկաներուն վրայ իշ-
խող գերհսկայ մըն է, որուն զագաթէն ջի-
գրանակերտը իր առջեւ պաստառի մը պէս
փոռուած է, որ 7 օրուան ճամբով հեռի է
ու աւելի ալ: Երբ այս Ա. Օհանը կը
բարձրանաս և կէս ճամբէն ցիչ մը աւելին
կը կարես, արդէն հիանալի լերան մը
բարձր սարերն ու սորերը կ'ողջունես և
շրջբոլորած լեռնաշղթաներ իր քամակէն
վար կը մնան: Այս լեռը բարձրանալ միայ-
նակ չէ կարելի և պէտք է բազմութեամբ
և պահակներով զնալ, որովհետեւ կը գրտ-
նուին կատաղի զագաններ, գիշատիչ թեւա-
ւորներ, ահաւոր իժեր, սոսկալի թունա-
ւորներ. իժերու եղջիւրաւորները Անսուր
Մուշովկայի Հայ լեռը կը գտնուին, կան ա-
հարկու արջեր թոժուաներով. իսկ երա-
մակներ երինջներու ու քօշերու բազմա-
թիւ: Գազաթէն ցիչ մը վարօք որ ունի
կէս սարահարթ մը ընդարձակ աւերտոկ-
ներու կոյտերով, կէս նշանակալի շէնքե-
րու ցցուածքներ կան տեղ տեղ գետնին
հաւասարած բաժանումներով, հոս ու հոն
ալ թաքստոցներ և որջեր: Ուխտաւոր-

Ներ հոս է որ վերջին գալունքէն ցվերջ
աշնան կը բարձրանան զոհերով, խունկ
մոմերով և որ յատովէ Ա. Աստուածած-
նին, վասն զի այդ օրը վանքին տօնի
օրն է, և կը փութան ամէն սեռէ ու ցեղէ.
Ինչ որ Մելիտինէի Ա. Օհանին ուխտա-
ւորները ջլախտաւորներու, ապուշներու և
յիմարներու հիւանդներովն է որ կը փու-
թան ամէն տարի հոս նմանապէս, ու միշտ
ալ զօրաւոր եղած է Սուրբը ասոնց բժշ-
կութեանը մէջ: Ուխտաւորները 2-3 օրով
կը մնան այս աննման սրբավայրը և հմայող
կազդուրող մեծ վայրը. օգը առաւելապէս,
ջուրն ըսես անպասիլ, անմիջը մե-
ղածորան կաթնաթոյր վազքովը ի՞նչ բու-
ժումներ ունի, ի՞նչ ախտերէ է որ կը բուժեն.
այս ջուրն ըմպոզը ոչ Քոխին պէտք ունի
և ոչ ոխին:

Քիւրտ, թիւրբ թէ հայք Զուրպահան
մանասիթրի կը կոչեն անյիշատակ ժամա-
նակներէ ասդին, այս անուանակոչումէն
և աւանդութենէն զատ դժբախտաբար պատ-
մական թղթի կտորի մը չհանդիպեցանք,
բայց աւերակոյտերը, տարիիներով իր օ-
րին անպատճառ ու այլ օրերու շարու-
նակ ուխտի զոհերով ու այլ ընծաներով,
երրորդ անպատճառ ջլախտաւորը, ջղայ-
նութեամբ տառապողները, ու յիմարնե-
րը Ա. Օհանին ոտքին տանելով բժջ-
կութիւն գտնելնին արդեօք զօրաւոր ա-
պացոյց և փաստեր չե՞ն թէ Ա. Օհանը
դարեր առաջ մեծ վանք մը եղած է ճրգ-
նաւորներով ու վանականներով լցուն,
ու չորրորդ՝ այս վանատեղիէն թիչ մը
վարօք ու բովածի խորունկ ինի լիոնա-
ցիւղը որ վանքինն եղած է, և զիւղին տա-
կը լեռան կողին ընդարձակ այր մը թէ՝
յատկապէս փորուած ուր կը կապուին ու
լը պահուին եղեր կատաղի յիմարներ և գէշ
լախտաւորներ մինչեւ իրենց բուժումը:
Հէքիմ խանի երկրորդ վանքը՝ Ա. Աս-
ուուածածին. — Կիւչիւնկիւտի — Զմրուխտ —
եռնազաշտակին մէջ. բոլորովին աննման
ընալզագիւտ ու հազուագիւտ դաշտակն
ոյս, բոյսերով զանազան մրգաշատ ծառե-
ով ծիծալկոտ ու բմայքոտ սա զոգերուն ու
ոկերուն մէջ Ալաբիլիսէի — Գեղեցիկ եկե-

ყეგები – ի աւերակոյտը հիմներով ու բուլորով դեռ զանազան, ու առջեւը կայ պուրակ մըն ալ սաղարթախիտ, քովտիքը նունուփարով ու շահողրամով նախշուած, առջեւն ալ կը հոսի ջուր մը կաթնահոս զովուկ ու սառուկ ինքնածին և գեղեցկահուս ու սուս ծառազարդէ մը երկեզր, Զերմի կ'անցնինը, այս զիւղին մէջն է Ա. Աստուածածնի վանքը. վանքին յատակէն բուն տաճարի ծոցէն է որ կը շոայ ու կը պժայ ինը ծորակներէ կը շառաչէ հոսուն ու պոռթկուն ջուրը անմահական եղեմական, և այս ինը ծորակները մեծ լինը կը կազմեն Տաճարի ներքնայտակը, ամբողջ յատակը խոշոր ժառ բարերով աւազան մը կերտուած է 80 կանգունի չափ շրջանակով և երկու մեթրի խորութեամբ մը բիչ մը ալ աւելի: Ամէն տարի Ապրիլի 15ին կը սկսի բխիլ ու հոսիլ Ապատեմբեր 15ին ցամքիլ բոլորովին:

Ա. Աստուածածնի տօնին ամէն սեռէ ու ցեղէ ուխտաւորներ կը փութան զոհերով ու խունկ մոմերով, իսկ Սեպտ. 15ի ցամաքումէն վերջ Վարագայ տօնին կը կին կը փութան ինչ հաւատով ու ուխտով և մի քանի օրերու խրախճանքով ալ: Վանքի ընդարձակ պարիսպներուն հիմքերը դեռ կը մնան, որոնց վանքին ընդարձակութեանը և դարեւորութեանը հաստատուն կարկառներն են: Վանքին շէնքերուն մեծ մասը 70-80 տարի առաջ դեռ կանգուն է եղած: Պարսպին մէջ բիչ մը գագաթին՝ միակտուր խաչքար մը կանգուն կեցած է հովին ու բուրբին, ծիւնին ու արեւու կիզիչին, սակայն լանջը ալ ծերութեան նշաններ ցոյց կու տայ, խածերութեան նշաններ կը կարգ յիշատաշին պատուանդանը ինը կարգ յիշատաշին պատուանդանը մը ունի, ուր բոլորովին աւերուած կարան մը ունի, ուր բոլորովին հազիւ մի են և անընթեռնը են զրերը. հազիւ մի քանի զրերը որոշ են. խաչը հայկական քանի զրերը որոշ են. խաչը հայկական շովկայի աւերակներու հատած ծայրին շերան ժայռ կուրծքին կերպուած կերան ժայռ կուրծքին համարձակութիւնը ու նենայ: Երբ ծերերուն կողմէ աւանդական անկերութեր կը խօսին լողացողներուն ու կնզուղաբարերու մասին. ինչպէս Առուբերէն ու սրբավայրերէն ալ պատմուածքներ: Վերը յիշուած խաչքարը այլազգիներ տեղէն խախտած, վար առած են՝ տանելու համար կամ վնասելու. բայց ան նորէն իր տեղը բարձրացած է: Վանքը ընդարձակ հողի տէր է եղած, և այդ հողերուն վրայ նոր տուններ շինելու ելած են եկուորներ, ուրիշ զիւղերէ հոս եկողներ, բայց ամէն ընտանիք ալ ամլութիւնով պատժուած է, այնպէս որ կըկին իրենց տեղերը վերագարձած են: Վանքին ամբողջ շրջանակին վրայ միշտ լոյսեր տեսած են և այդ երեւու մը զիւղենը այդշափ ահարեկած է: Վանքին ամբողջ շրջանակը վայրի ծառերով շրջապատուած է: Շաբաթացեալը Պայիր Աշխիի ստորոտն է: Տաճարի զրսի երկու կողմերը կան զեղեցիկ դամբարաններ վարդապետի ու եպիսկոպոսի յայտնի նշանակներով զեռ ոմանք աւրուած ու զրերն ալ բարաքօս կապած ամբողջովին: Յատուկ ազուգաներ կան թաղամասի մը մէջ, ուրոնցմէ որ կը ստանար վանքը իր կաթնեղէնը, լեռնադաշտակի բլրակի արօտատեղիէն, ուր հօտերը կը զիշերէն:

Քէշ բլուրն ալ զէմը ամբարտակ կեցած է: Վանքին լիճը Զմրուխտին հոգին է եղած և աղբիւրը հարստութեան. ու Ա. Աստուածածնի վանքն ալ հաւատաւորին ու ուխտաւորին հոգին: Հարուստ, մաքուր անտառակներ ալ կան, ասոնց մէջ երկրորդ Եկեղեցին խորմ բիշիսկախն սա և աւերակոյտ մը: Երբորդ մըն ալ Փուլատլն ունի նոյնանման, ու ասոնց քովտիքը ու հեռուները խաչեր ու խաչքարեր, և զերեզ մաններ Եկեղեցականաց: